

Згодна законаў Нямечкай Федэратыў-най Рэспублікі, перасъед за ўсякі злачынства губляе сваю сілу пасля 20 гадоў ад часу выкананыя злачынства.

Аднак, у сувязі з тым, што нацыстоўскія права, што адлюстравалісь ў статуте трэбавала пасадзіць таксама яе на лаву пашылі так далёка, што, фактычна, згадзіліся на магчымасць акупацыі Савецкім Саюзам у выпадку вайны з Нямеччынай сумежных з СССР краінаў.

Так, ваянныя злачынства і злачынствы супраць людзкасці рабіліся на толькі Апрача гэтага яны згадзіліся на пра-панаў СССР уключыць у англо-фран-ка-савецкую ўмову пералік тых маіль-шых злачынстваў.

Пачнем з гісторыі сусветнай вайны. Хто вінаваты за ейнае ўзыненне і за жахі, якія яна прынесла? Савецкая гісторыяграфія і пра-панаў СССР уключыць у англо-фран-ка-савецкую ўмову пералік тых маіль-шых злачынстваў.

Як бачыць, апрача нацыстоўскіх злачынстваў, тут усомненія ѹ «сумленіе» з «правасведамасцяй народаў», і «людзкасцю», і «агульна-прызнаныя прынцыпамі міжнароднага права», і «важнінія злачынстваў» ды высуваюца да-маганыя караца ўсіх вінаватых неза-лежна ад даўнасці іхных учынкаў. У сувязі з гэтым савецкая преса прыгода-да і беларускую палітычную эмігра-цию з другое сусветнае вайны ды па-

злачынстваў, тут усомненія ѹ «сумленіе» з «правасведамасцяй народаў», і «людзкасцю», і «агульна-прызнаныя прынцыпамі міжнароднага права», і «важнінія злачынстваў» ды высуваюца да-маганыя караца ўсіх вінаватых неза-лежна ад даўнасці іхных учынкаў. У сувязі з гэтым савецкая преса прыгода-да і беларускую палітычную эмігра-цию з другое сусветнае вайны ды па-

Разлад у камуністычным съвеце

(Заканчэнне з 1-ай бач.)

кавіка 1965-га году ў надзеі, што да гэтага часу падаждыне зьменіцца. Але ня глядзячы на ўсе іхныя высілкі, ня гле-дзячы на падарожжа Касціна на Да-ліні Усход, Кітайцы ўсе-ж і далей асу-жали «нелегальны сход». Адкладасці-ж яго яшчэ раз савецкае кіраўніцтво бяз страты прэстыжу не могло, бо подобная пастанова была-б поўнай капітуляцыяй перед Пекінам. З другога боку, балышыя запрошаных партыяў выказала сума-леў адносна мэтагодыніцы склікання рэдакцыйнай камісіі. Давялося пайсці на ўступкі. Пасля доўгіх перамоваў бы-ло вырашана замяніць сход рэдакцыйнай камісіі «кансультатыўнай сустэрчай» і абяцаць удзельнікам, што ў часе гэтай сустэрчы балочыя пытаныя закранутыя будуть.

Ня глядзячы на ўсе ўступкі з савецка-га боку, толькі 19 партыяў прыслалі сваіх прадстаўнікоў у Москву. Як і можна было прадбачаць, Кітайцы, паўноч-ныя Ветнамцы і Карэйцы катэгорычна адмовіліся браць у «маскоўскім сходзе», а японская і інданезыйская партыі пайшлі за іхнымі прыкладамі. Але найбольш абразливым для самалюбства сяброў савецкага калектывнага кіраў-ніцтва была адсутнасць румынскай дэ-легації!

Паколькі ў сучасным съвеце марксы-стаўскай схема «клясавага змаганія» застарела і не адпавядала больш запра-днісці, дык камунізму даводзіца шу-кансі новую схему. У гэтай галіне Кітайцы ўжо даўно знайшлі вільсце з пала-жніні, раздзымуваючы замест «кля-савай» — расавую вайну.

Абсалютны правал «кансультатыўнай сустэрчы» паказаў, што ў міжнародном камуністычным руху КПСС спраціла сваіх білы аўтарытэт. Пасля таго, як савецкая дэлегація з паканынем наве-дала Пекін, усім кампартыям стала яс-ным, што ролю кіруючай партыі КПСС спраціла і што адзінства гэтак званага камуністычнага руху можна быць з-дзесянене толькі пад жорсткім права-дystsram Маю Цзэ-дуна. Біо інакш, як магі-б, напрыйклад, румынскія камуністы адмовіцца прыехаць у Москву!

Паколькі ў сучасным съвеце марксы-стаўскай схема «клясавага змаганія» застарела і не адпавядала больш запра-днісці, дык камунізму даводзіца шу-кансі новую схему. У гэтай галіне Кітайцы ўжо даўно знайшлі вільсце з пала-жніні, раздзымуваючы замест «кля-савай» — расавую вайну.

МАСЕЙ СЯДНЕУ

РАМАН КОРЗЮК (Працяг)

12.

З хутару Баранкевіча Валя Камоцкая, вярнулася ў Менск толькі на другі дзень увечары. У манастыр яна не пайшла, а папрасілася пераначаваць у Басі Цыпінай, хоць тая прыняла яе як вельмі ахвотна: нечага баялася. Валя не хацела паказвацца на вочы сваім кампанкам — ведала, што будуть распітваць, жартаваць і кіпіц. Да таго-ж, у Цыпінай Валя спадзівалася лепей адпачыцца з дарогі і даведацца аб інсти-туцкіх навінах. Але Бася Цыпіна аказалася не гаваркай, сказала толькі, што Валіна адсутнасць на занятках заўважаная і апененая не як звычайнай адсутнасці. Найбольш-жя Бася Цыпіна старалася чавацца Камоцкую то тым, што іншым — падлівала гарбаты, падсоўвала бліжэй да яе масла, цукар і ўвесі час прасіла есці ѹ сароміца. Пра то-ж, дзе была Камоцкая, Цыпіна нават і не запыталася, толькі дапытліва пазірала ёй у вочы і выказала зідзіленьне, чаго гэта Валя гэтак паходзела. Позна не сядзелі. Цыпіна любіла ўставаць рана і прапанавала Валі лажыща спаць. Уступіла ёй свой пакой і заспіла лепей адпачыцца з дарогі пакою. Валя, кладучыся спаць, паглядзелася ў невялікую листэрку, што стаяла на ночным століку: пад вачымі больш выразна азна-чылісі сінія пад'ярку, а сам твар сцягнуўся. Чорныя бровы як бы ўзынілі вішней, але ў сваім палёце былі ўсё тэхнік-ж прыгожымі. Вейкі неяк падаўжкі і мігілі ўздыгліва, зорыліся ў цёлым бліску вачэй. Так, яна сапраўдна паходзела! З листэрка глядзеў на яе як-бы новы, незнаёмі для яе чалавек. Згасіла сівяцло і хутка заснуда. Але яе сон быў, відавочна, няглывіком: у сыне ўвіяўся нешта нязвычайнай. Савецкія пагранічнікі злавілі Рамана і прывялі да яе. Яна да-ято гаворыць, і ён ўсё маўчыць. «Калі ён будзе маўчыць, мы яго адвядзем». Багочыся, што яго павядуць ад яе, яна стала перад ім на калені, каб ён загаварыў, але Раман адмоўна мат-ляў галавой і ўсё маўчай. «Даём табе яшчэ адну хвіліну». Рамана як зацялі! Канчалася ўжо й тая хвіліна. Валі здалася, што Раман як можа гаворыць ад таго, што яго мучыць смага, бо губамі ён як быццам і плямкай, а голасу ня было. Яна ху-ценка паднялася з каленаў і падняслася яму вады. Але яе вады ён ўзяў. Нават не працігніў руکі. Скончылася хвіліна, да-дзеная пагранічнікамі, і яны павялі Рамана. Валя засталася адна. На цэлым съвеце адна... Ну, зачым хадзіў Раман у тулу Польшчу? Лепей яму было-б заставацца ў Менску на вучобе і нікуды не ўїкніць. Уся гісторыя ўцёкаў Корзюкаў у Поль-шчу здавалася ёй такай неразумнай! Якая-ж была для Рамана реальная небяспека? Ніякай! Прыводзілі-ж вось яго да яе пагранічнікі! Калі-б быў вінаватым, не прывялі-б. Злавілі на

пашылі так далёка, што, фактычна, згадзіліся на магчымасць акупацыі Савецкім Саюзам у выпадку вайны з Нямеччынай сумежных з СССР краінаў. Апрача гэтага яны згадзіліся на пра-панаў СССР уключыць у англо-фран-ка-савецкую ўмову пералік тых маіль-шых злачынстваў.

Пачнем з гісторыі сусветнай вайны. Хто вінаваты за ейнае ўзыненне і за жахі, якія яна прынесла? Савецкая гісторыяграфія і пра-панаў СССР уключыць у англо-фран-ка-савецкую ўмову пералік тых маіль-шых злачынстваў.

Як бачыць, апрача нацыстоўскіх злачынстваў, тут усомненія ѹ «сумленіе» з «правасведамасцяй народаў», і «людзкасцю», і «агульна-прызнаныя прынцыпамі міжнароднага права», і «важнінія злачынстваў» ды высуваюца да-маганыя караца ўсіх вінаватых неза-лежна ад даўнасці іхных учынкаў. У сувязі з гэтым савецкая преса прыгода-да і беларускую палітычную эмігра-цию з другое сусветнае вайны ды па-

злачынстваў.

Аднак гэтага Савецкаму Саюзу яшчэ

было замала, каб у такі «праўны спосаб» забяспечыцца за сабой будучую акупацыю сумежных дзяржаваў. Дзеля гэтага ён дамагаецца дакладна акрыс-ліц, што траба разумеца пад «агрэсіяй» асабліва пад «ускоснай агрэсіяй» ды пра-панаў, што пад гэтай «ускоснай агрэсіяй» траба разумеца: «магчымасць дзяржаваўнага пераліку ў гэтых малых злачынстваў» — Ангельшчыну, Францыю і Задзі-ночнай Штаты Амэрыкі. Калі ходзіцца

пра Нямеччыну, дык у гэтым выпадку ня можна быць ніякіх сумежнаў. Аднак што да Ангельшчыны, Францыі і ЗША савецкая гісторыяграфія і пра-панаў СССР уключыць у англо-фран-ка-савецкую ўмову пералік тых маіль-шых злачынстваў.

Аднак гэтага Савецкаму Саюзу яшчэ

было замала, каб у такі «праўны спосаб» забяспечыцца за сабой будучую акупацыю сумежных дзяржаваў. Дзеля гэтага ён дамагаецца дакладна акрыс-ліц, што траба разумеца пад «агрэсіяй» асабліва пад «ускоснай агрэсіяй» ды пра-панаў, што пад гэтай «ускоснай агрэсіяй» траба разумеца: «магчымасць дзяржаваўнага пераліку ў гэтых малых злачынстваў» — Ангельшчыну, Францыю і Задзі-ночнай Штаты Амэрыкі. Калі ходзіцца

пра Нямеччыну, дык у такі «праўны спосаб» забяспечыцца за сабой будучую акупацыю сумежных дзяржаваў. Дзеля гэтага ён дамагаецца дакладна акрыс-ліц, што траба разумеца пад «агрэсіяй» асабліва пад «ускоснай агрэсіяй» ды пра-панаў СССР уключыць у англо-фран-ка-савецкую ўмову пералік тых маіль-шых злачынстваў.

Аднак гэтага Савецкаму Саюзу яшчэ

было замала, каб у такі «праўны спосаб» забяспечыцца за сабой будучую акупацыю сумежных дзяржаваў. Дзеля гэтага ён дамагаецца дакладна акрыс-ліц, што траба разумеца пад «агрэсіяй» асабліва пад «ускоснай агрэсіяй» ды пра-панаў СССР уключыць у англо-фран-ка-савецкую ўмову пералік тых маіль-шых злачынстваў.

Аднак гэтага Савецкаму Саюзу яшчэ

было замала, каб у такі «праўны спосаб» забяспечыцца за сабой будучую акупацыю сумежных дзяржаваў. Дзеля гэтага ён дамагаецца дакладна акрыс-ліц, што траба разумеца пад «агрэсіяй» асабліва пад «ускоснай агрэсіяй» ды пра-панаў СССР уключыць у англо-фран-ка-савецкую ўмову пералік тых маіль-шых злачынстваў.

Аднак гэтага Савецкаму Саюзу яшчэ

было замала, каб у такі «праўны спосаб» забяспечыцца за сабой будучую акупацыю сумежных дзяржаваў. Дзеля гэтага ён дамагаецца дакладна акрыс-ліц, што траба разумеца пад «агрэсіяй» асабліва пад «ускоснай агрэсіяй» ды пра-панаў СССР уключыць у англо-фран-ка-савецкую ўмову пералік тых маіль-шых злачынстваў.

Аднак гэтага Савецкаму Саюзу яшчэ

было замала, каб у такі «праўны спосаб» забяспечыцца за сабой будучую акупацыю сумежных дзяржаваў. Дзеля гэтага ён дамагаецца дакладна акрыс-ліц, што траба разумеца пад «агрэсіяй» асабліва пад «ускоснай агрэсіяй» ды пра-панаў СССР уключыць у англо-фран-ка-савецкую ўмову пералік тых маіль-шых злачынстваў.

Аднак гэтага Савецкаму Саюзу яшчэ

было замала, каб у такі «праўны спосаб» забяспечыцца за сабой будучую акупацыю сумежных дзяржаваў. Дзеля гэтага ён дамагаецца дакладна акрыс-ліц, што траба разумеца пад «агрэсіяй» асабліва пад «ускоснай агрэсіяй» ды пра-панаў СССР уключыць у англо-фран-ка-савецкую ўмову пералік тых маіль-шых злачынстваў.

Аднак гэтага Савецкаму Саюзу яшчэ

было замала, каб у такі «праўны спосаб» забяспечыцца за сабой будучую акупацыю сумежных дзяржаваў. Дзеля гэтага ён дамагаецца дакладна акрыс-ліц, што траба разумеца пад «агрэсіяй» асабліва пад «ускоснай агрэсіяй» ды пра-панаў СССР уключыць у англо-фран-ка-савецкую ўмову пералік тых маіль-шых злачынстваў.

Аднак гэтага Савецкаму Саюзу яшчэ

было замала, каб у такі «праўны спосаб» забяспечыцца за сабой будучую акупацыю сумежных дзяржаваў. Дзеля гэтага ён дамагаецца дакладна акрыс-ліц, што траба разумеца пад «агрэсіяй» асабліва пад «ускоснай агрэсіяй» ды пра-панаў СССР уключыць у англо-фран-ка-савецкую ўмову пералік тых маіль-шых злачынстваў.

Камуністычна праграма дэнацыяналізацыі нацыянальнасцяў СССР

(Працяг з папярэдніх нумароў)

Партыя ўважае мэтад «інтэрнацыянальнасці» складае: у Рәсей 83,3; у Армэніі 88; у Беларусі 81,1; у Літоўскай ССР 79,3; на Украіне 76,8; у Эстоніі 74,6; у Азэрбайджане 67,5; у Малдавіі 65,4; у Грузіі 64,3; у Узбекістане 62,2; у Латвії 62; у Туркменіі 60,9; у Таджікістане 53,1; у Кіргізіі 40,5; у Казахстане 30.

Як відаць з гэтых дадзеных, у дэльных саюзных рэспубліках (Казахстан, Кіргізія) карэннае насельніцтва складае мяшчынно — 30; 40,5), так што як нацыянальная рэспублікі яны іншую толькі фармальна. У сумі саюзных рэспубліках некарэннае насельніцтва складае ад 33 да 47 працэнта. Найблізь інтыснайным зьяўленацца працэс «інтэрнацыяналізацыі аўтаномных рэспублік»...

У сувязі з гэтых савецкіх афіцыйных лічбаў станоўніцтва зразумелым, чыму, паводле словаў Пэнкіну, «вялікадзяржаўным шавінізм» з Крамля даводзіцца маскаўца палітыку русыфікацыі ў розных «інтэрнацыянальных» формулі. Толькі ў сувязі з гэтых лічбаў мы зразумеем і той «глыбокаасэнсаны» «філязофскі» вынаў, да якога прыйшоў у дадзеным пытанні вядучы савецкі філязофскі часапіс, калі ён піша: «Цяпер не толькі рэспублікі, але і гаралы і раёны, тысычы і тысычы калектываў прадпрыемстваў, будоўліяў, галасаў, саўгасаў і нават асобных брыгадаў сталіся запрады «інтэрнацыяналістамі».

Аднак нельга думаць, што Крэмль арганізуе і падтрымлівае толькі міграцію расейскага і украінскага насельніцтва ў нацыянальныя рэспублікі Усходу і Каўказу, а перасяленне насельніцтва гэтых рэспублік затрымлівае. Зразумела, нацыянальная міграцыя ў Ёўрапейскую Рэсей ніколі не адбывалася і наўрад ці можа адбывацца нават у інтэрсах «інтэрнацыяналізму» (да таго-там і перанаселеніне), але перасяленцам, галоўным чынам выселеным і высланным нацыянальных рэспублік, заішёды адкрытыя шырокія і бязлюдныя раёны Сібіру і Далёкага Усходу.

Нельга ўстанавіць, хто, як і дзе апынуўся на новых месцах, але агульны дадзеныя паказваюць на тое, што камуністы маюць некаторыя посьпехі ў спрэве нацыянальнай міграцыі.

Наўступныя дадзеныя паказваюць маштаб нацыянальнай міграцыі ў Рэсей, пераважна ў Сібіру, у працэнтах да колькісці нацыянальнага насельніцтва асобных рэспублік: Беларусь 10,7; Казахі 10,6; Арміяне 9,2; Украінцы 9; мігравала ў іншыя рэспублікі.

У выніку гэтай «інтэрнацыяналізацыі» саюзных рэспублік, у іх працэнт ка-

малдауцы 2,8; Азэрбайджанцы 2,4; Грэзіны 2,1; Туркмены 1,8; Таджыкі 0,5; Кіргізы 0,5; Узбекі 0,5.

У Літоўскай ССР 92,5 працэнта агульнага ліку Летувісаў, паводле савецкага перапису, жыве ў самой Літоўскай ССР, а 2,2 працэнта Летувісаў жыве ў Латвії, Беларусі і на Украіне, што складае разам 94,7 працэнта, а дзе жывуць астальныя Летувісы (5,3 працэнта), дадзеных у савецкіх статыстыцы мы не знайшли. Гэта-ж тычыцца і іншых балтыцкіх народоў. Нязведама, дзе жывуць 6,9 працэнта Эстонцаў і 8,6 працэнта Латышоў. Магчыма, яны жывуць у Сібіры, але ўжо не добрахвотна, чым і тлумачыца адсутніць вестак пра месца іхнага жыцця (таксама не падаецца месца жыцтва дэпартаўваних Крымскіх Татараў, Немцаў Паволжа і тэй часткі раней дэпартаўваних народаў, якія яшчэ не вярнулася на бацькаўшчыну — Чечніцаў, Ингушоў). Карабачаўцу і Балкарцаў.

Наўступныя дадзеныя аб удзельнай вазе колькасці асноўнай нацыянальнасці, што жыве ў сваіх рэспубліках, або пераселен у іншыя рэспублікі, а таксама ўдзельнай вазе дадзенай асноўнай нацыянальнасці ў агульнай колькасці насельніцтва сваіх рэспублік, але і гаралы і раёны, тысычы і тысычы калектываў прадпрыемстваў, будоўліяў, галасаў, саўгасаў і нават асобных брыгадаў сталіся запрады «інтэрнацыяналістамі».

Так, напрыклад, «спэц» Хадзееў сама вольна скарачае заказы менскіх кнігарняў на беларускую мастацтву, пераўкладае і крытычную літаратуру ў **пекалкі разоў**, а некаторыя заказы выкрайваюць, наколькі партыя мела «поспеху» да 1959 году ў сваіх палітыцы «інтэрнацыяналізацыі». Тры лікі пасылья кожнай нацыянальнасці паказваюць адпаведна: працент насельніцтва дадзенай нацыянальнасці, што жыве ў сваіх рэспубліках, што жыве ў іншых рэспубліках і працэнт карэннага насельніцтва ў агульнай колькасці насельніцтва рэспублікі:

Грузіны 97, 3, 64; Латышы 93, 7, 62; Летувіны 92, 5, 79; Туркмены 92, 8, 61; Эстонцы 90, 10, 75; Расейцы 86, 14, 83; Украінцы 86, 14, 77; Кіргізы 86, 14, 40,5; Азэрбайджанцы 85, 15, 67,5; Малдауцы 85, 15, 65; Узбекі 84, 16, 62; Беларусы 83, 17, 81; Казахі 77, 23, 40; Удмурты 76, 24, 36; Таджыкі 75, 25, 53; Башкіры 75, 25, 22; Адміністрація 56, 44, 88; Марыйцы 55, 45, 43; Чувашы 52, 48, 70; Татары 29, 71, 47; Мардва 28, 72, 36.

З пералічаных 21 асноўнай нацыянальнасці, шэсьць нацыянальнасцяў (Казахі, Кіргізы, Башкіры, Татары, Марыйцы, Удмурты) складаюць нацыянальную мішчынно ў сваіх рэспубліках, а ў пяці нацыянальнасцяў (Армяне, Марыйцы, Чувашы, Татары, Мандва) калі 45 і больш працэнт уласнага насельніцтва

Сабатуеца беларуская кніга

Сядзіць у Менскім аблікніагандлі нейкі Кім Хадзееў. Ен «афармляе» заказы кнігарняў беларускай стаўшы і некаторых іншых гарадоў Беларусі на кнігі, книгу ў правіціяльным кніжным магазыне... А книгу ў роднай мове просьці Беларусы нават з Сібіру і Казахстану. Яшчэ большае абурэнне «Літаратуры і Мастацтва» выклікала тое, што Хадзееў упартра сабатуе кнігарняў на беларускую літаратуру. Паўтараем — на беларускую літаратуру.

Якія гэта має практична вынікі? Галоўны вынік, гэта той, што выдавецтвы, атрымалі заказы малую колькасць заказаў на беларускую кнігу, выдаюць яе маўлым тыражам.

Малі творы беларускіх выданьняў ужо дайно выклікалі зьдзіўленне. Гэта доўгі час быў загадкай нават для беларускіх аўтараў. Цяпер высьветлены, што людзі з «спыніяльнымі паўнамоцтвамі», прыкрыўшыся няянінай шыльдай «таваразнаўца», сведама сабатуюць беларускую кнігу. Гэта прызналаў «Літаратура і мастацтва», якая ў рэдакцыйным артыкуле адзначыла, што «гаворка ідзе сур'ёзных рэчах — наўмысны скірочкі заказаў на беларускую кнігу».

Так, напрыклад, «спэц» Хадзееў сама вольна скарачае заказы менскіх кнігарняў на беларускую мастацтву, пераўкладае і крытычную літаратуру ў **пекалкі разоў**, а некаторыя заказы выкрайваюць, наколькі партыя мела «поспеху» да 1959 году ў сваіх палітыцы «інтэрнацыяналізацыі». Тры лікі пасылья кожнай нацыянальнасці паказваюць адпаведна: працент насельніцтва дадзенай нацыянальнасці, што жыве ў сваіх рэспубліках, што жыве ў іншых рэспубліках і працэнт карэннага насельніцтва ў агульнай колькасці насельніцтва рэспублікі:

За 1939-1959 гады удзельная вага Каўказу звыльзіла ў іхнай рэспубліцы з 38 працэнтаў да 30 працэнтаў, удзельная вага Узбекаў з 65 да 62 працэнтаў, Кіргізаў з 52 да 40 працэнтаў і Таджыкаў з 60 да 53 працэнтаў. Ужо сам камінтар часапіса ЦК ПСС У сувязі з гэтымі дадзенымі паказваюць, куды імкнущыя лідары Крамля. Вось адзін з гэтых камінтараў: «Ужо цяпер нацыянальныя рэспублікі з'яўлююцца ў сутнасці шматнагоцкімі рэспублікамі. У 10 з 15 саюзных рэспублікі прадстаўнікі некарэннай нацыянальнасці складаюць больш чэврэці ўсю насельніцтва. Прэзидент паказвае ўсю іхнай нацыянальнасці ў юнісі на выхаванье младзі і на разыўці ўспышыўшыя народы... У той-же час у складзе насельніцтва нацыянальных рэспублікі з'яўлююцца ўзрастасе ўдзельная вага... перш за ёсць прадстаўнікі расейскага народа».

(Працяг будзе)

Праф. А. Аўтарханаў

(Заканчэнне на 4-ай бач.)

— Лісты

— Ніяма.

— Падпісцецца, калі ласка, вось тут, што ў часе арышту з вами абыходзіліся ветліва, — і чалавек з НКВД даў Камоцкай алавік. Камоцкая падпісалася ў адпаведным месцы пратоколу.

— А вас мы папросім падпісаць гэты пратакол у якасці сведкі, — зъявіўшыся ён да Цыпінай.

Цыпіна, аднак, ад подпісу адмовілася, і падпісала пратакол ейнас маци.

— Пайшлі!

І Валя Камоцкая ізъ съязьмі на вачох пайшла, падаўшы на разыўтайніе руку Цыпінай і ейнай мачі.

Двое гаварылі ціха і на кватэры Цыпінай, а як апынуўся з дзівярима, перайшлі на шэпат. Уніз апушчаліся ціха. Валя загадалі ісці съязьмі, а не калі поруччяў, баючыся, відаць, што Валя можа кінуцца ў пралёт.

На вуліцы чакала іх аўто. Пасадзілі. Павезлі.

Ехалі па Савецкай. Горад спаў. Гледзячы ў вакно, Валя разыўтвалася з вуліцамі, з дамамі, з усім тым, што ёй было знаёма і з чым яна так іхніх была звязана. Пыталася ў сібе самай, калі яна ўбачыць ўсё гэта яшчэ раз і ці ўбачыць наагул. Вуліцы ў дамы і тия рэдкія людзі, што не куды съязьміліся ў гэты позыні час, здаваліся ёй дарагімі, як ніколі. Яна прыкмячала цяпер такія драбніцы, якіх ня бачыла ніколі раней.

З луціцы Урыцкага ўехалі на двор гэтай званай унутранай турмы НКВД. У камандатуры Валя Камоцкую аблукнулі на ўсіх правілах мастацтва, аформілі і адвали ў адзіночную камору. Спачатку Камоцкага не магла, дын бы было ўжо ўжо, але відавочна, былі пляскатыя. — Але палітыкаў, налева ў вуглу, сядзеў за столам на выгляд зусім яшчэ малады чалавек. Ен прапанаваў Валя сесыі. Камоцкая падыйшла да стала, і толькі хацела сесыі на крэсла, якое там стаяла, як съедчы, нібы скамянаўшыся, паказаў ёй рукой на таборку, што была якраз пасярэдзіне пакою, далёка ад съедчы.

— Сядайце вони ўніз, потым праз двор, аж пакуль не ўвайшлі ў высокі і доўгі будынак. У сядзібніке будынку ча-

лавек скамандаваў: «Руки назад!», і пагнаў Валю Камоцкую перад сабою на другі, потым на трэці паверх. Яны прайшли за гэты час гэтую змрохічную закуткай, карыдораў і карыдорчыкаў, што на Валю напаў страх. Яна ніколі-б не выбраўлася адсюль назад, каб яе ў пусцілі. Нарэшце, на нейкім відным карыдоры чалавек загадаў ёй скамінца і пастуку ў дзвіверы з нумарам 76. Знутры пачуўся голас, і Камоцкая трапіла ў габінэт съедчага, скамінца калі парогу. Перад ёю, налева ў вуглу, сядзеў за столам на выгляд зусім яшчэ малады чалавек. Ен прапанаваў Валя сесыі. Камоцкая падыйшла да стала, і толькі хацела сесыі на крэсла, якое там стаяла, як съедчы, нібы скамянаўшыся, паказаў ёй рукой на таборку, што была якраз пасярэдзіне пакою, далёка ад съедчы.

— Сядайце вони ўніз, потым праз двор, аж пакуль не ўвайшлі ў высокі і доўгі будынак. У сядзібніке будынку ча-

лавек скамандаваў: «Руки назад!», і пагнаў Валю Камоцкую перад сабою на другі, потым на трэці паверх. Яны прайшли за гэты час гэтую змрохічную закуткай, карыдораў і карыдорчыкаў, што на Валю напаў страх. Яна ніколі-б не выбраўлася адсюль назад, каб яе ў пусцілі. Нарэште, на нейкім відным карыдоры чалавек загадаў ёй скамінца і пастуку ў дзвіверы з нумарам 76. Знутры пачуўся голас, і Камоцкая трапіла ў габінэт съедчага, скамінца калі парогу. Перад ёю, налева ў вуглу, сядзеў за столам на выгляд зусім яшчэ малады чалавек.

— Не разумею, выбачайце!

— Спліўляеца савецкіх грамадзян у Польшчу?

— Калі вы гэта называеце, — так!

— Ах, вось як! А я думаў вы будзеце адмаяўляцца

